

Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi

Şir Muhammed DUALI*

Political History of the Russian Orthodox Church

Citation/©: Dualı, Şir Muhammed, (2013). Political History of the Russian Orthodox Church, MİLEL VE NİHAL, 10 (2), 63-94.

Abstract: In this article, the transition of Orthodoxy to Russian territory and political and social developments, also regarding the church, that occurred during the middle ages are studied. Also, the disagreements in the Church-State relations during the last periods of Tsarist Russia and anti-Tsarist policy followed by the Church during the revolution of February 1917 are scrutinized. Furthermore, it's dealt with that the conflict between the Church and the State resulted from the perception of atheism, which embraced by the Bolshevist party, and the new position, which is produced by that conflict. In this context, the reasons and the consequences of the changes, in which are appeared in the Soviet Union church-state policy from 1917 until 1991 are tried to study.

Key Words: Orthodox, Tsarist Russia, Religion, State, USSR

Atıf/©: Dualı, Şir Muhammed, (2013). Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi, MİLEL VE NİHAL, 10 (2), 63-94.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı. [muhammed.duali@gop.edu.tr]

Öz: Bu makalede Ortodoksluğun Rus topraklarına intikali ve Ortaçağ boyunca meydana gelen ve kiliseyi de ilgilendiren siyasi ve sosyal gelişmeler irdelenmekte ve Çarlık Rusya'sının son dönemlerinde kilise-devlet ilişkilerinde yaşanan fikir ayrılıkları ve 1917 Şubat Devrimi sırasında kilisenin izlediği Çarlık karşıtı politika gözden geçirilmektedir. Ayrıca Bolşevik Partisi'nin benimsediği ateizm algısının sebep olduğu kilise-devlet çatışması ve bu çatışmanın ortaya koyduğu yeni durum incelenmektedir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin 1917'den 1991 yılına kadarki zaman zarfında izlediği kilise-din politikasından ortaya çıkan değişikliklerin neden ve sonuçları irdelenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortodoks, Çarlık Rusya'sı, Din, Devlet, SSCB

Giriş

Rus toplumunun Hıristiyanlıkla bütünleşmesi, X. yüzyıldan itibaren Rusların Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini Bizans İmparatorluğu eliyle resmi din olarak kabul etmesiyle başlar. Kaynaklar Rusların Hıristiyanlıktan önce putperest bir toplum olduğunu yazmaktadır¹. Rusların putperestlikten vazgeçerek Hıristiyanlığı kabul etmelerinin kuşkusuz hem siyasi hem de jeopolitik nedenleri vardır. Zira Bizans İmparatorluğunun sınır komşusu olması ve misyonerlerin bölgede yoğun faaliyetler yürütmesi doğal olarak Rus kavminin Hıristiyanlığa meyletmesine yol açmıştır. Dolayısıyla 988 tarihi itibarıyla Kiev Rus Knyaz (derebey) Vladimer, (ö. 1015) Hıristiyanlığı resmi bir din olarak kabul etmek zorunda kalmıştır².

Bu tarihten itibaren Rusların bir millete ve özellikle de büyük bir imparatorluğa dönüşmesinde büyük oranda Bizans Kilisesi'nin çizgilerini taşıyan Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli katkısı vardır. Nitekim on asırdan beri Rus milletinin manevi ve milli değerlerinin kurucu ve koruyucu misyonunu üstlenen kilise, özellikle Rus olmakla Ortodoks (Rusça: Pravoslav) olmayı eş anlamda değerlendirmek suretiyle milli bir din görünümüne bürünmüştür. Ayrıca Rus kimliğinin oluşması ve şekillenmesinde de Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli katkı sağladığı bilinmektedir.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. E. V. Aniçkov, *Yazıçestvo i Drevnaya Rus*, Petersburg, 1914, s. 98-115. Ayrıca bkz. K. M. Tolkovskiy, *Borba Hıristianstva s Ostatkami Yazıçestva v Drevney Rusi*, Tom I, Karkov, 1916, s. 6-30.

² O. M. Papov, *Russkaya Tserkov v IX-Pervoy Treti XII v, Prinyate Hıristianstva*, Moskova, 1988, s. 208.

Ortaçağ Rusyası'nda Kilise ve Devlet

X. yüzyıldan itibaren Bizans etkisiyle Hıristiyanlığı kabul eden Ruslar, zamanla Bizans'ta var olan Sezaro-Papizm³ geleneğini de benimsemiş oldular. Bu paralellik Kiev derebeyliğinde formüle edilen kilise-devlet/siyaset ilişkisinden başlayıp, putperestliği terk ederek Hıristiyanlığı tercih eden Knyaz Vladimir'in azizlik statüsüne yükseltilmesine kadar gitmektedir. Dolayısıyla Vladimir'in, tıpkı Bizans İmparatoru Konstantin örneğinde olduğu gibi Havarilere eşit ve bir Hıristiyan azizi konumuna yükseltildiğini görmekteyiz⁴. Ancak Hıristiyanlığın bölgede Bizans eliyle kabul görmesi, Rus Kilisesinin Grek hâkimiyetine girmesine neden olmuştur. Bu da tabii olarak Rus Ortodoks Kilisesi'nin uzun yıllar boyunca Bizans'tan görevlendirilen Grek metropolitlerce yönetilmesine olanak sağlamıştır⁵. Hıristiyanlığı kabul eden Knyaz Vladimir ve takipçileri kilise işleri konusunda tam yetki sahibi iken bu düzen XII. yüzyıldan itibaren Moğol-Tatar istilasıyla birlikte etkisini kaybetmiştir. Rus tarihinde 'suskunluk asrı' nitelendirilen bu dönemde Rus Knyazlar önemli ölçüde güç kaybederken buna mukabil Rus Ortodoks Kilisesi Moğol-Tatarların gösterdikleri müsamaha sonucu konumunu pekiştirmeyi başarmıştır. Nitekim Moğol-Tatar yöneticiler hâkimiyetlerini tanımaları ve itaat etmeleri karşılığında Rus Ortodoks Kilisesi'ni vergiden ve askerlikten muaf tutmuştur⁶. Bu süreç Altın Ordu devletinin parçalanmasına kadar bu şekilde devam etmiştir.

Bu sırada Moskova derebeyliğinin başına geçen III. İvan, (ö. 1505) 1453 yılında Bizans imparatorluğunun tarih sahnesinden silinmesini bir fırsata çevirmeyi başarmıştır. Zira Bizans'ın sükûtuyla birlikte Bizans kilisesi ve imparatorluğunun tüm fonksiyonlarının Moskova derebeyi ve Rus Ortodoks Kilisesi'ne geçmesi gündeme gelmiştir. Bu algı, Moskova'nın Bizans'ın iki başlı kartal armasını kendi arması olarak kabullenmesi ve III. İvan'ın 1472 yılında Bizans'ın son imparatoru Konstantin'in yeğeni Sofia Paleologue ile evlenmesiyle daha da kuvvetlenmiştir. Buna ilaveten "Moskova:

³ Ş. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 339.

⁴ A. Roman, "Saint Volodymyr the Baptizer," <http://www.ukrainian-orthodoxy.org/saints/otherSaints/volodymyr.htm> 12 Haziran, 2013

⁵ Makarey, *Russkoy Tserkov*, Tom I, İzdanya III, Petersburg 1889, s. 1.

⁶ K. Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 56.

Üçüncü Roma" kavramının geliştirilmesi ve benimsenmesiyle birlikte Moskova'da yani yeni 'Konstantinopolis'te çar⁷ ve daha sonra da patrik ortaya çıkmıştır⁸.

Bizans'ın siyasi yapılanmasını alarak adeta Bizans'ın varisi olma hevesini taşıyan Rus çarları ve kilise, bu vesileyle yeni bir misyon üstlenmiş oldular. Bu imparatorluğun yani ebedi krallığın bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması ya da bir diğer ifadeyle Bizans'ın düşmesiyle Ortodoks imparatorluğunun Bizans'tan Moskova Rusya'sına aktarılmasıdır⁹. Bir imparatorluk anlayışıyla hareket eden III. İvan'ın başlattığı genişleme politikasının sonucu 1463'te Rostov, ardından 1471'da Novgorod yeni Rus yönetimine entegre edilmiştir¹⁰. Nihayetinde Üçüncü Roma iddiasının benimsenmesi, beraberinde Rus çarlarına eski Bizans toprakları üzerinde hak iddia etme olanağı da sunmuştur. Dolayısıyla daha sonra meydana gelen Ortodoks olmayanlarla girilen tüm savaşlarda Ortodoksları korumak amacı bir bahane olarak kullanılacaktır.

Moskova Patrikliği'nin Tesisi

Bizans'ın tarih sahnesinden silinmesi sadece Rus yöneticiler açısından önemli fırsatlar doğurmamış bu aynı zamanda Rus Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık elde etmesinin de önünü açmıştır. Nitekim yukarıda kısaca bahsedildiği üzere Rus Ortodoks Kilisesi uzun yıllardan beri İstanbul Patrikliğine bağlıydı ve merkezden tayin edilen Grek metropolitlerce yönetilmekteydi. Ancak İstanbul Patrikliğinin gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesine karşı varlığını koruyabilme amacıyla Vatikan'a karşı tavizler vermesi ve nihayetinde 1439'da "Floransa'da" yapılan anlaşma, Rus Kilisesi'nin önünü açmıştır. Rus Kilisesi'nin yapılan bu anlaşmayı tanımaması haddizatında Rus Ortodoks Kilisesi'yle İstanbul Kilisesi'ni karşı karşıya getirmiştir. Zira söz konusu anlaşmaya göre, Bizans imparatoru, Ortodoks kilisesiyle Katolikliğin birleşmesine olumlu bakmakta ve Ortodoks kilisesi üzerinde Papa'nın üstünlüğünü kabul etmekteydi. Ancak Bizans'ın bu teslimiyetçi tutumu, Rus yönetici ve ruhban sınıfınca kınanarak Rus Kilisesi'nin İstanbul Patrikliğine olan bağlılığına son

⁷ Bizans İmparatorları Rusya'da çar olarak bilinmekteydi

⁸ B. A. Uspensky, *Tsar i Patriarkh*, Kharizma Vlasti v Rossii, Skola Yazıki Russkoy Kultur, 1998, s. 12.

⁹ A. V. Saldatov, *Religiovdnyye, İzdatelstvo Lab*, y. y. 2003, s. 732.

¹⁰ Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, s. 79.

verildiği deklare edilmiştir. Ardından da 1448 yılında Grek asıllı Moskova metropoliti İsidor görevinden uzaklaştırılarak yerine Rus asıllı İon, (ö.1461) Kiev ve tüm Rusya metropoliti olarak tayin edilmiştir¹¹. Aslında Bizans'ta uygulanan kilise kurallarına göre bir ruhbanın metropolitlik derecesine yükselmesi için patriğin onayına gerekse duyulmaktadır. Ancak burada İon'un Rus piskoposlarca metropolitliğe yükseltildiğini görmekteyiz. Başlatılan bu gelenek 1589 yılında Moskova patrikliğinin oluşturulmasına kadar devam edecektir¹². Nihai olarak Rus Kilisesi'nin atmış olduğu bu adım, onun İstanbul Kilisesinden kopması ve özerklik statüsüne kavuşmasına fırsat sağlamıştır. Dolayısıyla Rus Kilisesi, İstanbul'u devre dışı bırakarak kendi metropolitlerini tayin etme suretiyle Bizans'a olan bağlılığına son verdiğini deklare etmiş oluyordu¹³.

Rus Kilisesi açısından bir diğer önemli gelişme, 1589 yılında kilisenin patriklik statüsünü elde etmesi olayıdır. Rus Kilisesi, metropolit İon zamanında bağımsızlığını elde etmiş olmasına rağmen, Rusya metropolitinin İstanbul Patrikliğine olan bağlılığı bir şekilde devam etmekteydi. Bu durum Rus çarlarını ve Kiliseyi oldukça rahatsız etmiştir. Zira Rusya, Altın Ordu tehlikesinden kurtulup, sınırlarını genişleterek güçlü bir devlet haline gelirken İstanbul Patrikliği Osmanlı Sultanlarının etkisi altında bulunan bir kilise konumuna düşmüştür¹⁴. Dolayısıyla her geçen gün güçlenen ve sınırlarını genişleten bir devletin Müslümanların kontrolü altında kalan İstanbul Kilisesi'ne bağımlı kalması kabul edilemezdi. Ancak İstanbul'un fethini müteakiben Rusların, "Moskova: Üçüncü Roma" sloganıyla ortaya çıkması ve İstanbul Kilisesi'nin ekümeniklik statüsünü kaybettiğini dillendirmesi iki kilisenin birbirinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla da Moskova'nın tüm çaba ve talepleri, İstanbul Patrikliği tarafından reddedilmiştir. Böyle bir durumda Metropolit İon'un ölümünden sonra yerine geçen metropolit Feodosi (ö. 1475) İstanbul'u devre dışı bırakarak Kudüs Patriğiyle ikili ilişkiler tesis etme yoluna gitmiştir¹⁵.

¹¹ Uspensky, *Tsar i Patriarkh*, s. 233.

¹² Uspensky, *Tsar i Patriarkh*, s. 47-50.

¹³ S. Polat, "Din Devlet İlişkileri Bakımından Sovyetler Birliğinde Rus Ortodoks Kilisesi" (1917-1941), *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2000/6, s. 115.

¹⁴ P. V. Znamensky, *İstoriya Russkoy Tserkvi, İzdaniya Devyatyi, İzdatelstvo Krytskoye Patriarşie Podvor, Moskova*, 2000, s. 143.

¹⁵ Uspensky, *Tsar i Patriarkh*, s. 233.

Çar III. İvan'la birlikte Rusya'nın giderek güçlenmesi ve aynı zamanda uzun yıllar boyunca İstanbul Kilisesi'ne boyun eğmemesi sonuç vermiş ve 1584 yılına Antakya Patriği İoakim (ö. 1592) Moskova'yı ziyaret etmiştir. Patrik düzeyinde bir ruhbanın Moskova'yı ilk ziyaret edişini bir fırsata dönüştüren Çar I. Fyodor (ö. 1598), Boyarlar¹⁶ toplantısında konuyu gündeme getirerek Moskova'da patriklik makamının oluşturulmasını istemiştir. Müzakere sonucu çarın bu önerisinin diğer patriklerle değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine 1588 yılında İstanbul Patriği II. Jeremias (ö. 1595) Moskova'yı ziyaret ettikten bir sene sonra Moskova Kilisesi'nin özerkliğini resmen kabul etmiştir¹⁷. Başlangıçta Yunan asıllı birinin Patrik olarak belirlenmesi istense de çar bu teklife karşı çıkmış ve nihayetinde İstanbul Patriğinin onayıyla Moskova Patrikliği makamına Rus Ortodoks Kilisesi Metropoliti İov (ö. 1607) uygun görülmüş ve 1589 yılında İov, Moskova Patriği olarak tayin edilmiştir¹⁸. Nihayetinde 1590 yılında İstanbul Patrikliğinin öncülüğünde toplanan Ortodoks Patrikler Meclisi, Moskova Kilisesi'ni beşinci patriklik olarak onaylamıştır. Tüm doğu Ortodoks kiliselerinin Moskova Patrikliğini resmen onaylaması ise 1593 yılında mümkün olmuştur¹⁹.

XVIII. Yüzyıl İçerisinde Yapılan Kilise Reformu

1589 yılı itibarıyla patriklik statüsüne yükseltilen Rus Ortodoks Kilisesi, 1700'de patrik Adrian'ın ölümüne kadar patriklik sistemiyle yönetilmiştir. Bu zaman zarfında kurumsallaşan ve önemli ölçüde güç kazanan Moskova Patrikleri, halkın nazarında ikinci hükümdar, hatta sahip oldukları dini özellikler nedeniyle çardan daha üstün kabul edilmişlerdir. Böyle bir ortamda yönetimi devralan Çar I. Petro (ö. 1725), mevcut durumu değiştirmek ve tek başlılığı tesis etmek için son derece önemli reformlar hayata geçirmeyi başarmıştır.

Genelde Batıdan etkilenecek gerçekleştirdiği reformlar hususunda diğer alanlarda ciddi bir muhalefetle karşılaşmayan Petro, en sert tepkiyi kilise reformu sırasında görmüştür. Aslında Petro'nun

¹⁶ Çarlık Rusya'sında XVIII. yüzyıla kadar var olan ve feodal sistemin üst tabakasını oluşturan geniş toprak mülkiyetine sahip yöneticiler topluluğu. Bkz. S. İ. Oje-gov, *Tolkoviy Slovar*, Moskova, 2003, s. 57.

¹⁷ Uspensky, *Tsar i Patriarkh*, s. 257.

¹⁸ Znamensky, *İstoriye Russkoy Tserkvi*, s. 144.

¹⁹ Polat, "Din Devlet İlişkileri," s. 116.

ulaşmak istediği ana hedef, ülkede mevcut çift başlılığı ortadan kaldırarak kendi mutlak düzenini kurmaktır²⁰. Zira dönemin Moskova patriği Adrian, muhafazakâr bir kişiliğe sahipti ve her fırsatta kilisenin yer ve gökte otorite sahibi olduğuna dikkat çekmekten hoşlanmaktaydı. Ayrıca halk nezdinde patrik, Mesih'in yeryüzündeki gölgesi olarak kabul görmekteydi. Adrian, çeşitli vesilelerle genç çara mesajlar göndermekte ve "bana itaat eden Mesih'e itaat eder" diyerek çarı kendisine itaate davet etmekteydi²¹. Bu durumu değerlendiren E. Golubinsky, Petro'nun kilisede reform yapmasının temel gerekçesinin kendi iktidarını güçlendirme ve kilisenin mevcut pozisyonunu zayıflatma olduğunu belirtmektedir. Petro, olası bir Patrik-Çar çatışmasında durumun kendi aleyhinde cereyan etme olasılığının son derece yüksek olduğunun farkındaydı. Genç çar bunun örneğini babası Çar Aleksey'in (ö.1679) dönemin Patriği Nikon (ö.1681) ile girdiği amansız mücadeleden bilmekteydi²². Ayrıca Petro, Patriğin reform karşıtı grubun başına geçerek, kendisine karşı bir direnişe liderlik etmesinden de endişe duymaktaydı²³. Dolayısıyla söz konusu tehlikenin bertaraf edilmesi ancak Protestanlık örneğinde olduğu gibi radikal değişimlerle mümkün olacaktı.

²⁰ B. Aleksey, "Tserkovnaya Reforma Pyotra Pervogo", *JMP*, 1985/11, s. 91.

²¹ A.V. Kartaşev, *Oçerki po İstorii Russkoy Tserkvi*, c. II, Moskova, 1996, s. 160

²² Patrik Nikon, 1652'da Moskova patrikliğine geldiğinde ülke genelinde yürütülen kilise ayinleri ve dini kitaplar içerisinde var olan karışıklık ve Grekçe temel metinlere aykırı düşen dua ve ibadetlerin standartlaştırılmasına karar vermiştir. Zira bu dönemlerde kiliselerde yapılan ayinlerin belli bir standardı yoktu. Ancak Nikon'un yüzyıllardan beri devam edegelen geleneği kaldırma girişimi ciddi muhalefet de görmüştür. Aslında Nikon, bir anlamda kendisini "Rus Ortodoks Papası" olarak görmüş ve "Moskova: Üçüncü Roma" fikrini devam ettirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Slav halklarının tümünü bir çatı altında toplamayı ve hatta İstanbul'u yeniden Ortodoks dünyasına katmayı dahi planlamıştır. Nikon'un bu standardizasyon girişimi, Rus Ortodoks Kilisesi içerisinde bölünmeye neden olmuştur. Nikon reformlarına karşı olan ve yapılan yenilikleri reddedenlere yönelik amansız bir mücadele başlatmıştır. Bu süreç kilisenin "Nikoncular" ve "Eski İnananlar" olarak ikiye ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. İlk başlarda Çar I. Aleksey, Nikon'u desteklemişse de daha sonraki dönemlerde onun iktidar hırslarından rahatsızlık duyarak patriğe karşı mücadeleye girişmiştir. Çarın ciddi çabaları sonucu 1666'da patrik Nikon, Rus Ortodoks Kilise konseyinin kararı ile patriklik görevinden uzaklaştırılmıştır. Bkz. Kartaşev, *Oçerki po İstorii*, c. II, 1996, s. 92-99. Ayrıca bkz. Makarey, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, Tom. XII, Petersburg 1910, s. 115-125.

²³ Aleksey, "Tserkovnaya Reforma", s. 92.

Petro'nun kilise reformu düşüncesinin şekillenmesinde gerçekleştirdiği Avrupa seyahatleri ve Batı'da revaçta olan Protestanlık önemli yer tutmaktadır. Bu gezileri esnasında Alman avukat Samuel Pufendorf'un (ö. 1694) kilisenin devlet yönetimi altında olmasını öngören teziyle de yakından ilgilenmiştir. Hatta Pufendorf'un geliştirdiği "Güç kimdeyse din de onundur" (*cujus regio, ejus religio*) görüşünden esinlenerek Rus Kilisesi'ni kendisine bağlı bir kuruma dönüştürmeye karar verdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca İngiltere'yi de ziyaret eden Petro, kral VIII. Henry'nin 1534'te kendisini İngiltere kilisesinin başı ilan etmesinden de etkilenmiştir. Buna ilaveten İngiltere Kralı III. William (ö. 1702) yaptığı görüşmede Petro'ya kendisini "dini önder" ilan etmesini önermiştir. Yine İngiltere gezisi sırasında kilise reformları konusunda aydınlatılması için Petro'ya ilahiyatçı danışmanlar tahsis edilmiştir²⁴.

Kilise reformu konusunda patrikle karşı karşıya gelen Petro, 1700'de Patrik Adrian'ın ölümünü fırsata çevirerek uzun zamandır planını yaptığı değişiklikleri gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Ancak kilise içerisinden destek almadan böyle bir değişikliğe kalkışmanın delilik olacağına da farkında olduğundan temkinli davranmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla Patriğin ölümünden sonra Petro yeni patriğin atanmasına onay vermeyerek Metropolit Riyazansky'i geçici patriklik görevine getirmiştir²⁵. Ciddi çalışmalar sonucu ortaya çıkan ruhani kurul projesi 1720 yılında Petersburg'da bulunan piskoposların müzakeresine sunulmuş ve zamanla birçok metropolitin onayını alarak, senato tarafından da kabul görmüştür. Ruhban kurulundan oluşan ve Kutsal Sinod olarak adlandırılan kurumu patriklikten ayırt edilen en önemli farkı, Sinod'un çara tam bağılılığıdır. Yeni düzenlemeye göre Patriklik sistemi ilga edilecek ve Sinod üyeleri göreve gelmeden önce hanedana/hükümdara sadık kalacakları ve devlet çıkarları doğrultusunda davranacaklarına ant içeceklerdir²⁶. Yapılan değişiklikler önemli ölçüde yeni uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Daha önceki uygulamada, kilise-devlet ilişkileri "uyum doktrini" çerçevesinde belirleniyor ve Hıristiyan halkı idare etme hususunda her iki kurum da eşit haklara sahipken, reform sonrası getirilen yeni düzenlemelerle kilise, devlette

²⁴ Kartaşev, *Oçerki po İstorii*, s. 194.

²⁵ Aleksey, "Tserkovnaya Reforma", s. 93.

²⁶ Bkz. E. John Paraskavas, *The Eastern Orthodox Church: A Brief History: Including a Church Directory*, Washington, El Greco Press, 1989. s. 60.

olan eşitlik statüsünü kaybetmiş ve devletin kontrolü altına girmiştir. Bu değişiklikler sonrası ülkede Tsarizm yani kilisenin çara mutlak bağlılığı olgusu bariz şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Petro, tesis ettiği yeni düzene yasal zemin oluşturmak amacıyla 30 Eylül 1721 tarihinde İstanbul Patriği III. Jeremiah'a (Patriklik dönemi: 1716-1726) mektup yollayarak, Rus kilisesinde hayata geçirilen reformlar hakkında bilgi vermiş, Patrikten yapılan bu değişiklikleri onaylamasını istemiş ve olumlu yanıt almıştır²⁷.

Petro'nun kilise reformları çeşitli dönemlerde özellikle ruhban sınıfı tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere Sinodal²⁸ sistem içerisinde Rus Ortodoks Kilisesi bağımsızlığını kaybetmiş ve sistemin bir parçası haline dönüştürmüştür. Ancak Çar Petro'nun patriklik sistemini sonlandırması ve yerine Sinodal sistemi tesis etmesinin Rus Ortodoks Kilisesi için yararlı olduğunu belirten Kartaşev, 1700 yılı itibarıyla son Moskova Rusya'sı patriğinin ölümüyle birlikte Rusya'nın yeni bir evreye, imparatorluk evresine geçtiğini kaydetmektedir. Kartaşev, 1700 öncesi Patriklik sistemiyle Sinodal sistemi karşılaştırmakta ve bazı istatistik veriler ışığında savını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Örneğin o, Petro döneminde Rusya'nın toplam nüfusunun 21 milyon civarında olduğunu ve bunun neredeyse 15 milyonunun Ortodoks olduğunu, buna mukabil 1915'de yapılan sayımlara göre Rusya nüfusunun 182 milyona çıktığı ve bunun da 115 milyonunun Ortodoks olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca patriklik döneminde Rusya'nın 20 piskoposluk bölgesine sahip olduğu, Sinodal dönemde ise bunun 64'e yükseldiği, bu bölgelerde faaliyet yürüten 50 binin üzerinde kilisenin olduğu ve bu kiliselerde 100 bini aşkın ruhbanın görev yaptığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kartaşev'e göre Rus Kilisesi Sinodal dönemde neredeyse on kat daha büyüme kaydetmiştir²⁹. Ancak Kartaşev'in de haklı olarak işaret ettiği gibi bu artış sadece nüfusun çoğalmasıyla bağlantılı olmayıp kilisenin yürüttüğü misyonerlik faaliyetleriyle de doğrudan bağlantılı bir durumdur. Nitekim Rus Ortodoks Kilisesi'nin imparatorluk sınırları içerisinde kalan halk ve milletlere yönelik yoğun bir misyonerlik faaliyeti

²⁷ Aleksey, "Tserkovnaya Reforma", s. 96.

²⁸ Rus Ortodoks Kilisesi'nin devletin (Çar) kontrolü altında "yüksek konsey yani Sinod tarafından yönetildiği bir sisteme verilen ad.

²⁹ A.V. Kartaşev, *Oçerki po İstorii Russkoy Tserkvi*, c. II, Moskova, 1996. s. 186-190.

yürüttüğü ve halkı zorla Hristiyanlaştırdığı bilinen bir gerçektir³⁰. Bunun somut örneğini 1905 yılında Dini Hoşgörü Beyannamesi'nin yayınlanmasını müteakiben Ortodoksluktan feragat ederek eski dinlerine geçmeleri hususunda da görmek mümkündür. Zira Çarlık Rusya'sı İç İşleri Bakanlığının verilerine göre, sadece 1905 yılı içerisinde zorla vaftiz edilen 36 bini aşkın Tatar ve Başkurt, yeniden İslam'a dönmüştür³¹.

XX. Yüzyılın Başlarında Rus Ortodoks Kilisesi'nin Durumu

Rus Ortodoks Kilisesi, kuruluşundan Bolşevik devrimine kadar geçen zaman içerisinde hem siyasi hem de ekonomik açıdan güçlü bir kurumsal yapıya sahip olmuştur. Özellikle Petro reformlarıyla birlikte devlete bağlı bir kurum haline gelmiş ve maddi olarak ciddi destek görmüştür. Ayrıca kilise geniş çapta toprak mülkiyetini de elinde bulundurmuştur. Rus imparatorluğunun belirlenen kanun gereği ülkede üstün ve hâkim inanç sistemi Ortodoksluk olmuş, çar ise kilisenin vasisi ve koruyucusu olarak kabul edilmiştir³². Kilisenin idaresini elinde bulunduran Kutsal Sinod, oluşumundan itibaren siyasal yapının politik amaçlarına hizmet eden bir kurum haline dönüştürülmüştür. Ayrıca çarın hamilik statüsü, onun kilise üzerinde söz sahibi olmasına olanak sağlamıştır. Devletin politik amaçlarına alet edilen kilise, herhangi bir konuda çarın onayı ve bilgisi olmadan hiçbir karar alamamıştır³³.

³⁰ Örneğin, Rus arşiv belgeleri 27 Mart 1792 yılında esir düşmüş Müslüman çocuklara Vladimir Kilisesinde vaftiz töreni düzenlendiğini, Muhammet ve Mehmet adındaki iki Tatar çocuğun isimlerinin Zakariy ve Feodr olarak değiştirildiğini, ayrıca Şerife ismindeki bir kız çocuğuna da Natalya ismi verilerek vaftiz edildiğini kaydetmektedir. Özellikle Kazan'ın düşmesiyle birlikte Rusların bölgede uygulamış oldukları baskı sonucu vaftiz edilen Müslümanlar "Kreşin Tatarı" yani Hristiyan Tatarlar olarak adlandırılmışlardır. Bkz. Z. P. Tinina, "Missionerskaya, Bibleysko-Prosvetitel'skaya Deyatelnost Pravoslavnoy Tserkvi v Astrahanskoy Krae (Vtoraya Polovina XVIII-XIX v)," *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Mejkonfessionalnyye Otnoşeniya v Nijnem Povoloyje, Sbornik Statiev*, Volgograd, 2003, s. 71.

³¹ A. D. Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii; Sudba Zakonoprojektov Naçala XX veka*, Petersburg, İzdatelstva, RGPU, 2001. s. 55.

³² S. Firsov, *Russkaya Tserkov Nakanune Peremen, Konets 1890-1918, g*, Moskova, 2002, s. 36-37.

³³ Bu konuda bkz. P. N. Zıryanov, *Russkoe Pravoslavie, vekhi istorii*, Moskova, 1989, s. 379-399.

XX. yüzyılın başında Çarlık Rusya'sı sınırları içerisinde farklı millet ve din mensuplarının mevcudiyetiyle birlikte, Ortodoksluk çok daha yaygın bir inanç sistemi olarak kendini göstermektedir. Rusya İmparatorluğu "Kanunlar Mecmuası"na göre inanç sistemleri, içerikleri açısından üç kategoriye ayrılmaktadır. Buna göre ilk sırada hükmedici konumda olan Ortodoksluk gelirken ikinci sırada "tahammül edilebilen" inançlar yer almaktadır. Son olarak üçüncü sırada tahammül edilmeyip dışlanan" inançlar gelmektedir. Bu çerçevede sadece Ortodoks kilisesi kendi öğretisini yayma yetkisine sahiptir³⁴. Tahammül edilebilir inanç veya dinler kendi içlerinde dörde ayrılmıştır. Bunlardan ilki Ortodoks olmayan Hıristiyan mezhepleridir. İkincisiyse Hıristiyanlık dışı dinlerden oluşmaktadır. İslam dini de tahammül edilenler grubu içerisine zikredilmiştir. Diğer gruplar içerisinde ise birtakım heretik akım ve cereyanlar yer almaktadır. Bu sınıflandırma dışında 1905 "Dini Hoşgörü Beyanamesi'ne" kadar imparatorluk içerisinde Ortodoksluk dışında her hangi bir inanca ihtida etmek de yasaklanmıştır³⁵. Örneğin, 1854 yılında yürürlüğe konan genelgeye göre sadece Hıristiyan birisinin değil, hatta pagan bir Rus vatandaşının dahi İslam'ı tercih etmesi kanunen suç ve yasak kabul edilmiştir³⁶. 1905 Dini Hoşgörü Beyanamesi'nin yayınlanmasından sonra yapılan istatistikî araştırmalara göre farklı inanç mensuplarının oranı şöyledir. Müslümanlar % 11,1³⁷, Katolikler % 8,91; Protestanlar % 4,85; Yahudiler % 4,05; diğer din mensupları % 0,96 civarındadır³⁸. Bazı araştırmacılar Hiva ve Buhara bölgelerini de katmak suretiyle Çarlık dönemi Rus imparatorluğu sınırları içerisinde 20 milyon civarında Müslüman'ın bulunduğu kaydetmektedir³⁹.

³⁴ *Svod Zakonov Rossiyskoy İmperii*, Petersburg, Tom I, Ças I, Razdel I, 1906, s. 9.

³⁵ A. D. Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii; Sudba Zakonoprojektov Naçala XX veka*, Petersburg, İzdatelstva, RGPU, 2001, s. 20-21.

³⁶ Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii*, s. 27.

³⁷ N. P. Ostroumov, "Magometanskiy Vopros v Rossii v Nastoyasıe Vremya", Petersburg, *Hıristiyanaskoye Çteniye*, 1905/9, s. 316.

³⁸ K. V Tzekhanskaya, "Russia: The 20 th Century Orthodox Religiosity Trends", *Etnografiçeskoe Obozrenie*, 1999/5, s. 61.

³⁹ M. Smirnov, "Dinamika Religioznikh Organizatsii v Dorevoljutsonnoy Rossii," *Rossiyskaya Akademiya Gosudarstvennoy Slujbi pri Prizidente Rossiyskoy Federatsii*, Moskova, 2010/3, s. 34.

Siyasi Durum ve Kilise

Ülke genelinde 1900'lerin başlarından itibaren ekonomik kriz ve siyasi gruplara yönelik baskılar nedeniyle çeşitli protestolar meydana gelmiştir. Özellikle 1904 yılının son baharına gelindiğinde büyük kentlerde on binlerin katıldığı rejim karşıtı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda ayaklanmaların önlenmesi ve öne sürülen taleplerin yerine getirilmesi adına yeni düzenlemeler yapılmıştır⁴⁰. Bunlardan en önemli olanı yukarıda bahsedildiği üzere "Dini Hoşgörü Beyannamesi'dir". Çarın talimatıyla yayınlanan beyanname, diğer din ve inanç mensuplarına önemli ölçüde özgürlük alanı açmakla birlikte, Ortodoks kilisesiyle diğer inanç sistemlerini eşit statüde değerlendirmektedir⁴¹. Beyannamenin birinci maddesine binaen, dinini değiştiren bir Ortodoks inanç mensubu artık herhangi bir takibe maruz bırakılmayacaktır. Bir diğer önemli madde ise daha önce zorla Hıristiyanlaştırılan insanların bundan böyle kendi eski inançlarına dönebilecekleri hükmünü içermektedir⁴².

Beyannamenin kabulü asırlardan beri devam ettirilen dinler/inançlar arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması anlamına geldiğinden bu beyanname belli odakların sert muhalefetine neden olmuştur. En sert tepki doğal olarak Rus Ortodoks Kilisesi yetkililerince verilmiştir. Örneğin Kilise, bir bildiri yayınlarak bu durumdan rahatsızlık duyduğunu açıkça dile getirerek beyannamenin derhal iptal edilmesini istemiştir. Zira bu beyannameyle Rus Ortodoks Kilisesi diğer din ve inançlar karşısında üstünlük konumunu kaybetmekte, aynı zamanda diğer din ve inançların elde ettiği bağımsızlıktan mahrum bırakılmaktaydı⁴³. Ayrıca kararname sonrası özellikle Rusların az olduğu yerlerde din değiştirme olaylarının hız kazanması kiliseyi rahatsız etmiştir. Zira belirtildiği üzere söz konusu beyanname sonrası on binlerce insan yeniden eski inançlarına dönmüştür⁴⁴.

⁴⁰ M. N. Kurov, "Problema Svobodı Sovesti v Dorevoljutsonnoy Rossii," s. 186. Çevrimiçi http://religio.rags.ru/journal/anthology3/a3_14.pdf 23 Mart, 2013

⁴¹ M. E. Krasnojen, *Kratkiy Kurs Tserkovnogo Prava*, Yuryev, 1900, s. 94.

⁴² S. Firsov, *Russkaya Tserkov Nakanune Peremen, Konets 1890-1918, g*, Moskova, 2002. s. 175.

⁴³ Soldatov, *Religiovedeniya*, s. 480.

⁴⁴ Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii*, s. 55.

Beyannameden sonra Rus Ortodoks Kilisesi ruhban sınıfı arasında bir huzursuzluğun yaygınlık kazandığını ve kilise bünyesinde reform yapılması konusunda tartışmaların alevlendiğini görmekteyiz. Bunun en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz Beyannameyle birlikte diğer dinlere tanınan bağımsızlığın, Rus Ortodoks Kilisesi'ne tanınmayışıdır. Mevcut durumdan rahatsız olan bir gurup genç rahip, Petersburg metropolitiyle görüşmüş ve duydukları endişeyi dile getirmiştir. Genç rahiplere göre kilise zaman kaybetmeksizin devletin kontrolünden kurtularak bağımsızlık kazanmalıdır. Ayrıca kilisenin her fırsatta devletin bir organı gibi davranması ve birçok hallerde bu durumun polisle işbirliğine varacak kadar sakıncalı bir hal almasının sakıncaları dillendirilmiştir. Çarın tutumunu da eleştiren rahipler, hükümdarın tanrı tarafından seçilmiş olduğu tezine de karşı çıkarak "Sezar'ın hakkı Sezar'a⁴⁵ fakat daha fazlasına gerek yok" demişlerdir⁴⁶. Ancak kilisenin öne sürdüğü talepler ve bağımsızlık isteği, rejim tarafından reddedilmiş ve reformcu ruhbanlar takibe alınmıştır. Nihayetinde politik reaksiyonların da etkisiyle başlatılan bu hareket, zamanla zayıflamış ve 1907'den sonra etkisini tamamen kaybetmiştir.

1917 Şubat Devrimi ve Rus Ortodoks Kilisesi

Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu ekonomik ve siyasi krizler bir taraftan rejimin siyasi manevra alanını daraltırken diğer taraftan işçi ayaklanmalarına zemin oluşturmuştur. Bu çerçevede 1917 yılının Ocak ayında başlayan işçi grevleri giderek güç kazanmış ve büyük kentlere yayılmıştır. Grev yürüyüşleri özellikle gıda ve ekmek naklini sekteye uğratmış ve bu durum 23 Şubat itibarıyla yeni bir ayaklanma dalgasına neden olmuştur. 24 Şubat'tan itibaren sokak gösterileri polisle çatışmalara dönüşürken ilk başlarda ortaya atılan 'ekmek' sloganı devrimci harekete dönüşmüş ve 'kahrolsun savaş, kahrolsun otokrasi' sloganları duyulmaya başlanmıştır⁴⁷. 23 Şubat 1917'de Petersburg'da başlayan ayaklanma, 25 Şubat itibarıyla tüm fabrika ve sanayilerin, aynı zamanda eğitim kurumlarının faaliyet-

⁴⁵ Bkz. *Luka*, 20.25

⁴⁶ D.V, Pospolevsky, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov*, v XX veke, Moskova, 1995, s. 28.

⁴⁷ S. M. Kamnin, "Rossiya v 1914-naçale 1918 godov," http://his95.narod.ru/lec15_2.htm 23 Ocak, 2013.

lerini durma noktasına getirmiştir. 1905'ten beri Çarlık rejimiyle çeşitli sıkıntılar yaşayan kilise hiyerarşisi, ayaklanmalar sırasında sessiz kalarak rejimden yana tavır almamıştır. Nihayetinde ayaklanmaların tüm ülkeyi sarması karşısında çaresiz kalan Çar II. Nikolay tahttan çekildiğini beyan etmek zorunda kalmıştır⁴⁸.

Ortodoks tebaa üzerinde önemli etkisi bulunan kilisenin taraf-sız kalması ve çara destek çıkmaması, rejimin kısa zaman zarfında çökmesini hızlandırmıştır. Nitekim 1917 Şubat devrimi, Rus Ortodoks Kilisesi için eski Sinodal sisteminin yıkılması ve sorunların yeniden gündeme getirilerek yerel konseye doğru hazırlığın başlatılması anlamına gelmiştir. Kilise hiyerarşisine göre, devrimin başarıya ulaşması otokrasinin yıkılmasıyla sonuçlanacaktı ki bu da kilisenin bağımsızlık kazanmasının önünü açacaktı. Bu nedenledir ki devrim sırasında dönemin devlet yetkilileri Çarlık sistemini desteklemeleri konusunda ruhban sınıfına çağrıda bulunmuş ancak Kutsal Sinod bu çağrıyı dikkate almamıştır⁴⁹.

Çarın devrilmesini müteakiben Mart 1917'den itibaren ruhban sınıfının politik tutumunda meydana gelen değişiklikler belirginlik kazanmaya başlamıştır. Dönemin liberal demokrat partilerine meyleden piskoposların söylemleri, çara karşı duyulan hoşnutsuzluğu ortaya koymaktadır. Örneğin, Duma'da vekillik yapmış olan Piskopos Nikon Bessonov 3 Mart 1917'de geçici yönetimin Başbakanı Georgi Y. Lvov'a yolladığı telgrafta "İsa Yükseldi! İktidar değişikliğinden dolayı son derece memnunuz" demiştir. Bir diğer ruhban, Başpiskopos Veniamin Muratovskiy yaptığı bir söyleşide, devrimi gerçekleştirdiği için Tanrı'ya şükranlarını ilettiğini belirtmiş ve Çar II. Nikolay'ı "beceriksiz dümenci" olmakla itham etmiştir⁵⁰.

Kilisenin Şubat devrimi sırasında monarşiyi desteklememesi, devrimi müteakiben oluşturulan geçici yönetim tarafından olumlu karşılanmıştır. Kilisenin bağımsızlık taleplerini göz önünde bulunduran yönetim, kilisenin devlet müdahalesi olmaksızın kendi yönetim biçimini belirlemesine onay vermiştir. Durumu değerlendiren Kutsal Sinod, 29 Nisan 1917'de bir bildiri yayınlayarak esas görevlerinin Genel Rusya Kilise Konseyi'ni toplamak olduğunu beyan et-

⁴⁸ Pospolevcky, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov*, s. 36.

⁴⁹ M. A. Babkin, "İyerarkhi Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi i Sverjeniyeye Monarkhii v Rossii (vesna 1917 g)", *Oteçestvennaya İstoriya*, 2005/3, s. 109.

⁵⁰ Babkin, "İyerarkhi Russkoy Pravoslavnoy s. 110-114.

mişlerdir. Bu gelişmeleri müteakiben piskoposlar, verdikleri vaazlarında sıklıkla kilisenin bağımsızlığına vurgu yapmış, Tanrı iradesi dışında her hangi bir gücün ve iradenin yönetime gelemeyeceği ilkesinden hareketle, kilise açısından devletin yönetim şeklinde her hangi bir değişiklik olmasının sakıncalı bir durum olmadığına dikkat çekilmiştir⁵¹. Kilisenin bu tutumu ilk başlarda kendi için yararlı gözükmüşse de daha sonra Bolşeviklerin işbaşına gelmesiyle birlikte ciddi sorunlara yol açacaktır.

Geçici Hükümetin tanıdığı imtiyazlar çerçevesinde ruhban sınıfı uzun müzakere ve tartışmalar yürütmüş ve sonuç olarak Yerel Konsey'in toplanmasına ve patriklik sisteminin yeniden tesis edilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda 15 Ağustos 1917'de toplanan Yerel Konsey'e Rusya'nın tüm bölgesinden 564 temsilci katılmıştır⁵². Nihayetinde Rus Ortodoks Kilisesi tarihinde 1667 sonrası ilk kez 1917'de Kremlin'de bulunan Uspensky Katedrali'nde Genel Rusya Yerel Konseyi'nin açılışı yapılmıştır⁵³. Konsey sırasında ülke genelinde ortaya çıkan ayaklanmalar ve Bolşevik Partisi'nin giderek artan etkisi, konsey üyelerini tedirgin etmiştir. Dolayısıyla Konsey, 11 Ekim 1917'den itibaren esas gündeme geçiş kararı olarak, patriklik meselesini müzakereye açmıştır. Durumu değerlendiren konsey üyeleri derhal patriğin belirlenmesine karar vermişlerdir. Nitekim Başrahip P. İ. Lakhostkiy altmış konsey üyesi adına oylamaya geçilmesi konusunda teklifte bulunmuş böylelikle o gün konsey tarihi bir karara imza atmıştır. Yeni düzenlemeye göre, Patriklik sistemi tesis edilecek ve bu tarihten itibaren kilise Patrik önderliğinde yönetilecektir. Ayrıca Rus Ortodoks Kilisesi'nde yönetimi (yasama, yürütme, mahkeme ve kontrol) periyodik olarak belirlenmiş tarihlerde toplanan Kutsal Yerel Konsey tarafından yapılacaktır. Kutsal Konsey ise yetkisini, piskoposlar arasında öncülüğe sahip patrik tarafından yönetilen ve aralıksız varlığını sürdüren Kutsal Sinod aracılığıyla kullanacaktır⁵⁴.

⁵¹ Zıryanov, *Russkoye Pravoslaviye*, s. 427.

⁵² Soldatov, *Religiovedeniya*, s. 480.

⁵³ *Svyatenniy Sobor Pravoslavnoy Rossiyskoy Tserkvi*, Moskova, Kniga I, Vıpusk I, 1918, s. 154.

⁵⁴ *Svyaşenniy Sobor Pravoslavnoy Russiyskoy Tserkvi*, Sobraniye Opredeleniy i Postovneniy, Vıpusk I, *İzdaniye Sobornogo Soveta*, Moskova, 1918, s. 3.

Konsey şurasının belirlediği seçim sistemine göre, her konsey üyesi üç şahsı aday olarak gösterebilecektir. Bu seçim sonucu oyların en fazlasını alan kişilerin patrikliğe adaylığı kabul edilecektir. Nihayet yüksek oy almış üç aday belirlendikten sonra, bu üç aday arasından kura yoluyla patrik belirlenecektir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen ön seçimlerde istenilen oy oranına ulaşan adaylar arasında kura çekimi gerçekleştirilmiş ve Moskova Metropoliti Tikhon, (ö.1925) Patrik olma hakkını kazanmıştır⁵⁵. Böylelikle Rus Ortodoks Kilisesi 250 yıl aradan sonra yeniden patriklik sistemine geçmeyi başarmıştır.

1917 Bolşevik Devrimi ve Rus Ortodoks Kilisesi

Halkın büyük kesiminin desteğini almayı başaran Bolşevikler 25 Ekim 1917'de ikinci bir devrimle, iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Proletarya adına gerçekleştirilen devrim zamanla proletarya diktatörlüğünün oluşmasına yol açacaktır⁵⁶. Yönetime Bolşeviklerin gelmiş olması, daha önce kilisenin geçici hükümetle yaptığı tüm anlaşmaları anlamsız kılmıştır. Bu yüzden Bolşevik iktidarla kilise arasında ilişkilerin yeniden tanzim edilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu çerçevede 15 Kasım'dan itibaren kilise konseyiyle hükümet arasında "devlette kiliselerin hukuki statüsü" üzerine müzakerelere başlanmıştır. Kilise Konseyi ülkede mevcut diğer din ve inançlarla, Rus Ortodoks Kilisesi'nin aynı statüye tabi tutulmaması konusunda ısrarcı davranmıştır. İktidara, dini ve tarihi köklerden kopmaması için asırlardan beri Rus Ortodoks Kilisesi'ne tanınan üstünlük statüsünü kabul etmeyi önermiştir. Ayrıca belirlenen ilkeler ışığında, iktidarın kilise hakkında alacağı her hangi bir kararın kilise onayıyla alınması öngörülmüştür. Özellikle devlet başkanı ve Milli Eğitim Bakanlarının Ortodoks inancına mensup kişilerden seçilmesini talep etmiştir⁵⁷. Ancak kilise yetkililerinin bu talepleri Bolşeviklerce dikkate alınmadığı gibi 31 Aralık 1917'de "Halkın İşleri" gazetesi vasıtasıyla, kilisenin devletten ayrılmasını öngören kararname taslağını yayınlama yoluna gitmişlerdir. 13 Ocak'ta ise Aleksandr

⁵⁵ *Svyatenniy Sobor Pravoslavnoy Rossiyskoy Tserkvi*, Petersburg, Kniga III, Vıpusk I, Deyaniya XXXI-XL, 1918, s. 56.

⁵⁶ E. Bondarenki, *İstoriya Gosudarstvennogo Upravleniya Rossii*, Vladivostok, 2001, s. 71.

⁵⁷ V. Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkovi 1917-1997*, İzdatelstva, Spaso-Preobrajenskogo Vallamskogo Monastırya, Moskva, 1997, s. 38

Nevsky Kilisesi'nin boşaltılması talebine mukavemet gösteren manastır görevlileri arasında arbede yaşanmış, askerlerin ateş etmesi sonucu bir rahip ağır yaralanmıştır. Bu olaylar üzerine Patrik, bir bildiri yayınlarak kutsal mekânlara göz dikenleri şiddetle kınadığını beyan etmiştir. Söz konusu olaydan bir gün sonra "Kilisenin devletten ve okulların da Kiliseden ayrıldığını" bildiren kararname resmen yayınlanmıştır. Kararnamede ayrıca hiçbir kilisenin özel mülk edinme hakkına sahip olmadığı da belirtilmiştir⁵⁸. Patriğin sert tutumuna yanıt niteliği taşıyan bu kararname iki kurum arasında var olan anlaşmazlığı bir üst düzeye taşıyacaktır. Ayrıca kilisenin devletten ayrılması kilisenin bağımsız olacağı anlamına gelmiyordu. Bu konuyu değerlendiren devlet yetkilisi V. Puzin, şöyle demiştir:

SSCB'de kilise devletten ayrılmıştır. Ancak bu devletin kiliseye karşı gereken uygulamaları yapmaktan vazgeçtiği anlamına gelmemelidir. Sovyet hükümeti kiliseyi devletten ayırmıştır ama kilise üzerinde denetim ve gözetim hakkını da kendisinde saklı tutmaktadır⁵⁹.

Tüm bu yapılanlar bir bakıma kilise ile Bolşevik yönetim arasında gelecekte yaşanacak çekişmenin habercisi niteliğindedir. Nitekim Temmuz 1918'de Çar II. Nikolay'ın ailesiyle birlikte infaz edilmesi, kilise hiyerarşisiyle Bolşevik yönetimi arasındaki çekişmeyi daha da alevlendirmiştir⁶⁰. Yaşananlar karşısında öfkelenen Patrik Tikhon, Bolşevik yönetimini, çarın katledilmesinden dolayı ağır bir dille eleştirmiştir. Patrik, yayınladığı bildirimde Hıristiyan vicdanının buna asla onay vermeyeceğini, bu olayın derhal gündeme getirilerek kınanması gerektiğini talep etmiştir⁶¹. Bu tarihten itibaren Bolşevikler, özeldede kiliseyi genelde ise dini sosyal hayattan silmek ve toplumda Ateizmi yaygınlaştırmak için yoğun çaba harcayacaktır. Örneğin bu amaçla 1 Şubat 1919'da özel bir karar alan Halk Komiserliği, kutsal addedilen kişilerin kabirlerinin açılması ta-

⁵⁸ Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 49.

⁵⁹ L. İ. Soskovets, *Religiozniye Organizatsii İ Veruyushie V Sovetskom Gosudarstve*, Tomsk, 2008, s. 126.

⁶⁰ Bkz. M. K. Diterikhs, *Ubiystvo Tsarskoy Semi i Çlenov Doma Romanovikh na Urale*, 1922, s. 300-325.

⁶¹ Tzıpin, *İstoriya RusskoyTserkovi*, s. 55-58.

limatı vermiştir. Böylelikle Hıristiyanlarca aziz ve kutsal olarak bilinen şahısların açılan kabirlerinden çıkan kemik parçaları üzerinden ateizm propagandasının yürütülmesi planlanmıştır. Bu yolla azizler inancı ve onların kabirleri başında dua etme geleneği ortadan kaldırılacak ve en önemlisi kilisenin itibarının sarsılması sağlanacaktı⁶². Bu amaçla 1920'nin sonuna kadar otuz altı azizin kabri açılarak meydanlarda teşhir edilmiştir. Açılan kabirlerden kemik yığınlarının çıkması, halk arasında yaygın olan aziz inancının bir hufafeden ibaret olduğuna dair bir kanıt olarak sunulmuştur. Ayrıca kiliseye ait tüm menkul ve gayrimenkullere el konulmuştur. Bu süreç içerisinde devletin politikasına karşı koyan on binlerce inançlı kişi çeşitli gerekçelerle idam edilmiştir. Örneğin belgelerde, 1922 yılı içerisinde 250 duruşmanın yapıldığını ve bu duruşmalarda 732 kişinin yargılandığı belirtmektedir. Arşiv belgeleri sadece 1921-1923 yılları arasında yaşanan olaylarda 2 bin 691 rahip, 1962 keşiş ve 3 bin 447 rahibenin idam edildiğini göstermektedir⁶³. Kiliseye karşı alınan bir diğer karar ise 1929 yılında kilise çanlarının sökülmesine yöneliktir. Nitekim SSCB Merkez Yürütme Kurulu, halktan gelen şikâyetleri gerekçe göstererek kilise çanlarının sökülmesine karar vermiştir⁶⁴. Bu kararlarla birlikte Rus Ortodoks Kilisesinin sosyal hayattan neredeyse tamamıyla izole edilerek kendi kabuğuna çekilmesi sağlanmıştır.

Sovyetler'in İlk Yıllarında Kilise-Devlet İlişkisi

Her fırsatta kiliseyi ve inançlı insanları takibe alan ve çeşitli cezalara çarptıran Bolşevikler, Patrik Tikhon'un 1925 yılında ani ölümünü fırsat bilerek yeni patriğin seçilmesine onay vermemiştir. Bu durum karşısında çaresiz kalan kilise, yoluna patrik olmadan devam etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, kilise işleri, patriğin temsilcisi adı altında çeşitli metropolitlerce yürütülmeye çalışılmıştır. Bu süreçte en etkin olan kişi Metropolit Sergiy'dir (ö.1944).

⁶² M. Gorev, "Vskritie Moşey Tikhona Zadonskogo i Mitrofana voronejskogo," *Revalutsiya i Tserkov*, İzdaniya Narodnogo Komissariyata Yustitsii, Moskova, 1919/2, s. 9.

⁶³ Y. N. Şapov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Komunističeskoe Gosudarstvo 1917-1941*, Moskova, 1996, s. 69.

⁶⁴ Bkz. V. F. Kozlov, "Gibel Tserkovnih Kolokolov v 1920-1930-e godu," (Çevrimiçi) <http://zvон.ru/zvon7.view2.page12.html#3>, 31 Mayıs, 2013.

1927'ye kadar hükümetin kiliseyi kontrol altına alma ve kendisine bağımlı bir kurum haline getirme çabaları başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Nitekim ne Patrik Tikhon ne de geçici patriklik görevini yürüten halefleri hükümete boyun eğmemiştir⁶⁵. Ancak Metropolit Sergiy, hiçbir yasal statüsü olmayan Rus Ortodoks Kilisesi'nin, faaliyet alanını genişletmesinin ve legal hale gelmesinin ancak hükümetin kontrolüne girmekle mümkün olacağını anlamıştır. Dolayısıyla hükümet yetkilileriyle bir anlaşmaya varan Sergiy, belli başlı tavizler karşılığında Kutsal Sinod'un geçici olarak legal sayılabileceği kanaatine varmıştır. Bu çerçevede Sergiy'in 1927'de yayınladığı ve ruhban sınıfının politika dâhil birçok alanda faaliyetini kısıtlayan bildirgesi, kilise devlet ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur⁶⁶. Bu aşamadan sonra Metropolit Sergiy'in geçici patriklik görevini sürdürmesine onay verilmiş ve kiliseyi yasal konuma getirmek için çalışmalar yürütmesine olanak sağlanmıştır⁶⁷. Hükümet yetkilileriyle Sergiy arasında belli konularda uzlaşmaya varıldıktan sonra, İçişleri Halk Komiserliği'nin talimatıyla 20 Mayıs 1927'de Kutsal Sinod'un geçici olarak kaydının yapılmasına onay verilmiştir. Hükümet kendisine tabi kıldığı Metropolit Sergiy'den ilk iş olarak Sovyet yönetimini desteklemeleri için eyaletlere gönderilmek üzere bir bildiri yayınlamasını istemiştir. 29 Temmuz'a gelindiğinde Metropolit Sergiy Sinod'la birlikte bir bildiri hazırlamış ve zaman kaybedilmeksizin ülkenin tüm bölgelerine gönderilmiştir⁶⁸. Böylece *Hükümete Sadakat Bildirgesi* ortaya çıkmıştır. Ancak Sergiy'in devlete sadık kalacağını belirtmesine rağmen, kiliseye karşı baskılara son verilememiştir. Zira kilise ve ibadet evlerinin kapatılması veya imha edilmesi eylemleri yine bu yıllar içerisinde hız kazanmıştır. Sadece 1928'de SSCB sınırları içerisinde 354 kilise çeşitli gerekçelerle kapatılırken, bu oranın bir sene sonra 1119'a çıkmıştır. Bu kiliselerden 322'si tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Bu açıdan 1917 Çarlık Rusya'sıyla, 1928 Sovyet dönemi mukayese edilirse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır⁶⁹.

⁶⁵ P. V. Gidulyanov, *Otdeleniye Tserkov ot Gosudarstvo v SSSR*, Moskova, 1926, s. 617.

⁶⁶ M. V. Şkarovsky, *Ruskiy Tserkov 1939-1964 god*, c. II, Moskova, 2000 s. 217.

⁶⁷ Bkz. Davis Nathaniel, *A Long Walk to Church a Contemporary History of Russian Orthodoxy*, San Francisco, Westview Press, 1995, s. 4.

⁶⁸ Tzıpın, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 158.

⁶⁹ Pospelovsky, *Russkaya Tserkov v XX. Veke*, s. 166.

Tablo I.

1917 Çarlık Rusya'sı		1928 SSCB
Rus Ortodoks Kilisesi'ne ait kilise ve mabetlerin sayısı	77767	28560
Yenilikçi Kilise	0	3364
Katolik Kilisesi	4233	128
Sinagog	6059	261
Cami ve Mescitler	24582	2293

Sovyetler'in Kilise Politikasında Yeni Dönem

1941'de İkinci Dünya savaşının Sovyetler Birliği'ne sığramasıyla birlikte, uzun yıllardan beri devam edegelen devlet-kilise çatışmasının daha da alevlenmesi beklenirken, tam tersi olmuş ve kilise beklenmedik bir biçimde vatan müdafaasına yönelmiştir. Stalin, Almanların beklenmedik saldırısı karşısında paniğe kapılmış ve savaşın başlamasından ancak bir kaç gün sonra radyo vasıtasıyla halka hitap edebilmiştir. Stalin konuşmasına kilisede sık kullanılan "Kardeşler" ve "Bacılar" tabiriyle başlayarak bir bakıma kilisenin takındığı olumlu tavra jest yapmıştır⁷⁰. Buna paralel olarak devletin kurumları da dini duygu ve düşünceleri ön plana çıkartan bir yol izlemeye gayret göstermiştir. Örnek verecek olursak, 24 Haziran'da yayınlanan Sovyet ordu gazetesi '*Krasnaya Zvezda*' (Kızıl Yıldız) Nazilere karşı başlatılan savaşın *kutsal* savaş olduğunu beyan etmek suretiyle savaşa dini bir anlam yüklemeye gitmiştir⁷¹.

Sovyetler Birliği'nde kilisenin durumunun, özellikle 1943'te Stalin'in Sergiy ve diğer iki metropolite görüşmesinden sonra önemli ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Zira 4 Eylül 1943'de gerçekleştirilen bu görüşme, kilisenin kaderinin belirlenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Rus Ortodoks Kilisesi'nin uluslararası etkinliğinin de yine bu görüşme sonrası ivme kazandığı bir gerçektir⁷². Stalin kilise yetkilileriyle görüşmeden önce, İç İşleri Halk Komiserliği'ne bağlı Devrim Karşıtı Kilise ve Tarikatlarla Mücadele Şubesi'nin (NKVD) başkanı G. Karpov'la istişare ederek, Kilise ve

⁷⁰ Şkarovsky, *Ruskiy Tserkov*, s. 196.

⁷¹ Krasnaya Zvezda Gazetesi, (24 Haziran 1941)

⁷² V. V. Kovalenko, "Vliyanie Mejdunarodnogo Faktora na Otnoşeniye Sovetskogo Gosudarstva k Russkoy Pravoslavnoy Tserkbi v Godi Voiny," *Vestnik OGU*, 2004\4 s. 15.

Metropolit Sergiy hakkında geniş bilgi edinmiştir⁷³. Karpov tarafından etraflıca bilgilendirilen Stalin, daha sonra metropolitlerin Kremlin'e getirtilmelerini istemiştir. Bu istek doğrultusunda Metropolit Sergiy, meslektaşları Aleksî ve Nikolay'la birlikte Kremlin'e götürülmüştür⁷⁴. Görüşme esnasında Stalin, metropolitlerden kilise konusunda mevcut olan en önemli sorunları dile getirmelerini istemiştir. Tarihi fırsatı değerlendiren Sergiy, en önemli sorun olarak tüm kiliseleri bir arada tutacak patriklik kurumunun olmayışından yakınarak onay verildiği takdirde, konseyi toplayabileceğini söylemiştir. Sergiy'in bu görüşüne katıldığını belirten Stalin, seçilecek olan patriğin hangi unvanla anılacağını ve konseyin ne kadar süre içerisinde çağrılabilceğini sormuştur⁷⁵. Sergiy, yeni patriğin "Tüm Rus ve Moskova Patriği" unvanını taşımasının daha yararlı olacağını belirtmiş konseyin toplanmasının ise biraz zaman alacağını söylemiştir. Daha önceki Patrik Tikhon "Moskova ve Tüm Rusya Patriği" unvanını taşımaktaydı. Ancak Sergiy'in böyle bir değişikliğe gidilmesinin daha kapsayıcı olacağı kanaati, Stalin tarafından doğru bulunmuş ve kabul görmüştür⁷⁶. Yeni patriğin unvanında "Rusya" kelimesi yerine "Rus" kelimesinin kullanılması doğal olarak içerisine Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı da almaktaydı. Bu ülkeler ise SSCB'nin Batıya doğru genişlemesinde önemli rol oynayacaktı. Konseyin toplanması konusundaysa Sergiy'le aynı görüşte olmadığını belirten Stalin, üç-dört gün içerisinde sorunun çözülmesini istemiştir⁷⁷. Bu konuşmalardan da anlaşılacağı üzere Stalin, daha önce amansız mücadele yürüttüğü kilise/din konusunda fikir değiştirmiş ve Moskova Patrikliğinin yeniden tesisinin yararlı olabileceğine inanmıştır. Muhakkak bu fikir değişikliğinin birden fazla nedeni vardır. Bunlardan biri Stalin'in askerler arasında vatanseverlik ruhunu canlandırma isteği olabilir. Bir diğeri ise, Nazilerin geri püskürtülmesi sonucu Sovyetler'in kontrolüne geçen bölgelerdeki kiliseleri, Moskova Patrikliği etrafında toplama isteği olabilir. Araştırmacı Şkarovsky'e göre Stalin'in temel amacı, savaş sonrası

⁷³ Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 293.

⁷⁴ Miner S Merritt, *Stalin's Holy War, Religion, Nationalism and Alliance Politics 1941-1945*, London, 2003, s. 125.

⁷⁵ M. İ. Odintsov, *Russkie Patriarkhi XX veka*, Moskova, İzdatelstvo RAGS, 1994, s. 286.

⁷⁶ Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 294.

⁷⁷ Miner, *Stalin's Holy War*, s. 126.

oluşturulacak yenedünya düzeni içerisinde kilisenin aktif rol almasını sağlamaktır⁷⁸. Ancak şu bir gerçektir ki söz konusu buluşma sonrası Rus Ortodoks Kilisesi yeniden devletin önem verdiği kurlardan biri haline gelmiştir.

Kilise Konseyi ve İzlenen Dış Politika

Kremlin buluşmasından sadece dört gün sonra yani 8 Eylül 1943'te, Rus Ortodoks Kilisesi, Moskova'da Yerel Konsey'in açılışını yapacaktır. Sovyetler'in ilk yıllarından itibaren izlenen din karşıtı politikanın doğal sonucu olarak Konseye katılacak toplam 19 piskoposun bir araya gelebildiğini görmekteyiz. Metropolit Sergiy ve yardımcısı Aleks'i'yi saymaz isek, konseye katılan diğer piskoposların birçoğu tutuklu buldukları cezaevlerinden tahliye edilmek suretiyle konseye katılmaları sağlanmıştır. Hatta bazı piskoposların tutuklu buldukları bölgelerden askeri uçaklarla Moskova'ya getirildikleri bilinmektedir⁷⁹. Burada Metropolit Sergiy'in izlediği politikaları desteklemeyen ruhbanların ölüme terkedildiklerini de belirtmekte yarar vardır.

Tüm eksikliğine rağmen konseyin ilk oturumu, Metropolit Sergiy'in açılış konuşmasıyla başlamıştır⁸⁰. Daha sonra Metropolit Aleks'i, meslektaş'ı Sergiy'in patrikliğe adaylığını desteklemek çağrısında bulunmuş ve yapılan açık oylama sonucunda Metropolit Sergiy, Rus Ortodoks Kilisesi'ne Patrik seçilmiştir. 12 Eylül'de taç giyme merasiminden sonra Patrik Sergiy, Doğu patriklerini bu konuda bilgilendirmiştir. Bunun üzerine İstanbul'dan, Kahire'den, Şam'dan ve Kudüs'ten kutlama telgrafları gelmiştir⁸¹.

Sadece 8 ay patriklik görevini yürüten Sergiy, 15 Mayıs 1944'te hayatını kaybettiğinde geçici patriklik görevine yardımcısı Metropolit I. Aleks'i (ö. 1970) getirilmiştir⁸². Daha sonraki süreçte Stalin'in de onayı ile 31 Ocak 1945'te yeniden toplanan Kilise Konseyi, açık

⁷⁸ M. V. Şkarovsky, *Ruskiy Pravoslavniy Tserkov pri Stalina i Huruşeva, 1939-1964 god*, c. II. Moskova, 2000, s. 203.

⁷⁹ V. N. Yakunin, "Polojeniya i Vnutrennaya Struktura Tsentralnikh Organov Upravleniya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v 1941-1945 gg," *Vestnik moskovskogo Universiteta*, Serya 8, İstoriya, 2003/3, s. 26.

⁸⁰ D. Pospelovcky, *Pravoslavnaya Tserkov v İstorii Rusi, Rossii i SSSR*, Moskova, 1996, s. 300.

⁸¹ Tzıpın, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 301.

⁸² M. İ. Odintsov, "İzberaniye Aleksiya I Patriarhom Moskovskim i Vsya Rusi," <http://www.pravenc.ru/text/64694.html>, 12 Nisan, 2013.

oylama yoluyla metropolit I. Aleks'i'yi Rus Ortodoks Kilisesi'nin sıradaki Patriği olarak seçmiştir⁸³. Patrik seçimlerini müteakiben Stalin, yeni patrik ve kilise üst yöneticileriyle bir araya gelmiştir. Görüşme sırasında Stalin, Rus Ortodoks Kilisesi'nin üzerine SSCB'nin uluslararası ilişkileri bakımından ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli ölçüde görevler düştüğünü belirterek bir bakıma kiliseye yeni bir misyon yüklemiştir⁸⁴. Bu çerçevede Rus Ortodoks Kilisesi'nin 1945'ten itibaren dış politikada aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Devletin desteğini arkasına alan Rus Ortodoks Kilisesi'nin ilk icraatı, İstanbul Patrikliğini ikinci plana iterek Moskova Patrikliğini evrensellik statüsüne yükseltme girişimi olacaktır⁸⁵. Zira Sovyetler'in İkinci Dünya Savaşından galip olarak ayrılması ve bu süreçte Baltık Devletlerinin ve özellikle de Balkanların Sovyet ordusunca kurtarılması, Rus Ortodoks Kilisesi'ne bu coğrafya ile ilişkileri geliştirmek açısından tarihi bir fırsat sunacaktır. Jeopolitik nedenlerle ortaya çıkan bu fırsatı iyi değerlendiren kilise, zaman kaybetmeksizin hem Balkanlar hem de Ortadoğu coğrafyasında bulunan kilise yetkililerini ziyaret ederek ikili ilişkilerin geliştirilmesine önem atfetmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere, bu sürece ciddi önem veren Rus yönetimi, başta Antakya ve İstanbul Patrikliği⁸⁶ ol-

⁸³ 1943'ten itibaren Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar yapılan tüm patriklik seçimleri 1917-1918 Kilise Konseyi kararlarına ters düşmektedir. Nitekim 1917'de yapılan konseyde alınan karara göre kilise üst yönetiminde bağımsız çalışması gereken Kutsal Sinod, 1943 konseyi sırasında değiştirilmiş ve Kutsal Sinod Patriğinin denetimine verilmiştir. 1943'te yapılan değişikliğin 13. maddesi; "SSCB'de Ortodoks Kilisesi inananların dini idaresi Rus Ortodoks Kilisesi'nin başında bulunan Patrik hazretlerine mahsustur" hükmünü taşımaktadır. Bu da kilisede tüm yetkilerin patriğin tekelinde toplandığını göstermektedir. Bkz. S. Zvonaryev, "Proekt Osnovnikh Polojeniy Upravleniya Russkoy Pravoslavnoy Patriarşey Tserkvi 1943 g," *Vestnik Tserkovnoy İstorii*, 2/10, 2008, s. 272.

⁸⁴ Şkarovsky, *Ruskiy Pravoslavniy Tserkov*, c. II, s. 214.

⁸⁵ Paspelovcky, *Pravoslavniy Tserkov SSSR*, s. 313.

⁸⁶ Bu tarihlerde İstanbul Patriği görevini V. Maksimus (ö. 1972) yürütmüştür. Bu konuda kapsamlı araştırma yapan Şkarovsky, Moskova yönetiminin 1946'da V. Maksimus'un hesabına 50 bin Amerikan doları aktardığını kaydetmektedir. Nitekim yapılan bu maddi yardımlar kısa zaman içerisinde sonuç verecek ve İstanbul Patriği Yunanistan'da silahlı eyleme kalkışan Grek komünistleri, Türk hükümetinin baskısına rağmen kınamaktan kaçınacaktır.

mak üzere birçok Ortodoks kilisesine maddi yardımlar sağlamıştır⁸⁷. Ancak Moskova'nın bu politikası Batı dünyasını endişelendirmiş ve Sovyet karşıtı politikaların hızlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Moskova patrikliğiyle iyi ilişkiler içerisinde olan İstanbul Patriği V. Maksimus, (ö.1972) Sovyet yanlısı olmakla suçlanarak görevinden uzaklaştırılmış ve yerine ABD'nin desteklediği Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Athinagoras, (ö.1972) İstanbul Patriği olarak seçilmiştir⁸⁸.

İstanbul patrikliğinde meydana gelen yönetim değişikliği, akabinde politik değişikliğe yol açmış ve nihayetinde Moskova'nın ortaya koyduğu ekümeniklik politikası sekteye uğratılmıştır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin dış politikada uğradığı bu başarısızlık, Stalin (ö.1953) Rusya'sının kilise politikalarını da derinden etkilemiştir. Nitekim 1948'den sonra ortaya çıkan gelişmelere baktığımızda Rus Ortodoks Kilisesine tanınan toleransın büyük ölçüde azaldığını görmek mümkündür. Örneğin kilisenin dış politikasına paralel olarak başlatılan dini okul ve kiliselerin yeniden faaliyete başlama dönemlerine bakıldığında 1947 ile 1948 yılları arasında oransal olarak çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da söz konusu yıllarda kilisenin devlet tarafından görevlendirilmiş evrensellik misyonuyla paralellik arz etmektedir. Ancak rakamlar 1949 yılından sonra Rus Ortodoks Kilisesi'ne ait mabetlerin sayısında ciddi düşüşün yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu da artık kilisenin rejim için eskisi kadar önemli olmadığını ortaya koymaktadır. Yıllara göre kilise oranında yaşanan değişiklikleri aşağıdaki tabloya yansıyan rakamlarda görmek mümkündür⁸⁹.

Tablo II.

Yıl	İşlevsel Kilise sayısı	Kapatılmış Kilise sayısı
1949	14.421	133
1950	14.273	132
1951	13.867	126
1952	13.740	231
1953	13.508	133

⁸⁷ Şkarovsky, *Ruskiy Pravoslavniy Tserkov*, c. II, s s. 288-300.

⁸⁸ Uğur Yıldırım, *Dünden Bugüne Patrikhane*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 91.

⁸⁹ Nathaniel, *A Long Walk*, s. 27.

Tabloya yansıtılan verilerden de görüldüğü gibi, sadece dört sene içerisinde Rus Ortodoks Kilisesi 1.055 mabet kaybetmiştir. Bu süreç incelendiğinde çeşitli gerekçelerle kiliselerin kapatıldığı ya da farklı amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Rus Ortodoks Kilisesi'nin kontrol mekanizması görevini yürüten kurum, 1950'de aldığı kararla 26 kilisenin kulüp olarak kullanılmasına onay vermiştir⁹⁰.

Soğuk Savaş Yıllarında Rus Ortodoks Kilisesi

Sovyet yönetiminin isteği doğrultusunda 1945 sonrası başlatılan Rus Ortodoks Kilisesi'nin dış politikasının başarısızlıkla sonuçlanması, kilisenin yeniden baskıya maruz kalmasına yol açmıştır. Bu baskının, özellikle 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Politbüro'nun başına getirilen Kruşçev (ö.1971) döneminde doruk noktasına çıktığını görmekteyiz. Bunun temel nedeni Kruşçev'in, İkinci Dünya Savaşı sonrası izlenen ılımlı din politikalarını ateizmin ilkeleriyle bağdaştırmamasıdır. Bu çerçevede 7 Temmuz 1954'te düzenlenen 'Sovyet Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkez Komitesi' toplantısında, konuşan Kruşçev, gençlerin kilise ve dini organizasyonlara karşı rağbetinden endişe duyduğunu gündeme getirmiş ve dinlere karşı acımasız bir mücadelenin başlatılmasına karar vermiştir⁹¹. İşte Kruşçev'in bu sert tutumu, özelde kilise genelde ise tüm dinlere karşı yeni bir baskı politikasının önünü açmıştır. Daha önce faaliyetine onay verilen yüzlerce kilise kapatılırken, ateizm propagandasına hız verilmiştir.

1956 yılına gelindiğinde Orta Doğu'da meydana gelen gelişmeler ve özellikle Mısır'ın Süveyş Kanalını millileştirme hamlesine karşı Batılı devletlerin başlattığı başarısız müdahale girişimi, Sovyetler'in bölgeye olan ilgisini daha da artırmıştır. Gelişmeleri değerlendiren Sovyet yönetimi, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Doğu Ortodoks Kiliseleri üzerine yoğunlaşması konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Bu çerçevede Kruşçev'in de onayıyla kilisenin dış politikada yeniden etkinleştirilmesine karar verilmiştir⁹². Sovyetlerin izlediği kilise politikası analiz edildiğinde kilisenin dış politikada etkin bir biçimde kullanıldığını, buna mukabil içe yönelik faaliyetlerinin ise

⁹⁰ Tzıpın, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 359.

⁹¹ Paspelovcky, *Pravoslavnaya Tserkov*, s. 280.

⁹² A. Rastorgyev, "Reç Mitropolita Krutiçkogo i Kolominskogo Nikolaya," Moskva, *J.M.P.*, 1957/6, s. 24.

engellendiği görülmektedir. Örneğin kiliseye/dine karşı baskı ve şiddetin son derece yoğun olduğu 1958 yılında dahi Rus Ortodoks Kilisesi'nin, Patrikliğin yeniden tesis edilmesinin 40. yıldönümü nedeniyle diğer Ortodoks Kilise temsilcilerini Moskova'da topladığını görmekteyiz⁹³. Oysa 1958'in son aylarından itibaren kilise kütüphanelerinin imhasına başlanmış, dini içerikli kitaplara el konulurken, tüm yabancı edebiyata sansür uygulanmıştır. Ayrıca Merkez Komitenin kararına binaen kutsal addedilen mekânların ziyareti de yasaklanmıştır⁹⁴. Aşağıda verilen tabloda, 1953-1963 arasında Rus Ortodoks Kilisesi'nin kilise, manastır, ruhban ve kilise okulları sayısında yaşanan değişiklikler yansıtılmıştır⁹⁵.

Tablo III.

Yıl	Kilise ve İbadet Evleri	Piskopos ve Rahip	Dini Akademi ve Kilise Okulları	Manastırlar
1953	13508	65 Piskopos, 12089 Rahip	2 DA ve 8 K. Okulu	60 Manastır
1963	8580	73 Piskopos, 7236 Rahip	2 DA ve 5 K. Okulu	16 Manastır

Kruşçev'in yönetimden uzaklaştırılmasından sonra Sovyetler Birliği'nde kiliseye/dine yönelik baskılar nispeten azalmıştır. Nitekim yeni lider L. İ. Brejnev (ö. 1982) selefinin aksine dini konularla pek fazla ilgilenmemiştir⁹⁶. Brejnev döneminde kilise/din konusunda yapılan en önemli yenilik 1966 yılına kadar devam edegelen Kilise İşleri Şurası ve Dini Kültür Konseyinin kaldırılarak yerine Din İşleri Konseyi adı altında yeni bir kurumun oluşturulmasıdır. Oluşturulan bu konsey, nihai yapısına ancak 80'li yılların ortalarında kavuşabilmiştir. Bu dönemden itibaren konseyin çatısı altında Ortodokslarla birlikte, Müslümanları, Budistleri, Yahudileri, Protes-

⁹³ M. V. Şkarovsky, "Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v 1958-1964 Godakh," *Vapros İstorii*, 10/2002, s. 43.

⁹⁴ Şkarovsky, *Ruskaya Tserkov*, c. II, s. 365.

⁹⁵ Bu konularda geniş bilgi için bkz. Şir Muhammed Duali, *Başlangıçtan günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri*, İz yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 207-222.

⁹⁶ Tsipin, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, s. 408.

tanları ve Katolikleri de kapsayan çeşitli bölümler faaliyete geçmiştir⁹⁷. Aslında tüm bu yapılar ülke genelinde giderek ivme kazanan dini grup ve cemaatlerin önlenemez olduğunun da bir kanıtı niteliğindedir. Zira onca baskı ve yıldırma politikasına rağmen, Brejnev döneminde yapılan araştırmalar, dinin hâlâ ayakta kaldığını ve giderek tırmanışa geçtiğini göstermektedir. Örneğin 1967'de açıklanan verilere göre inançlı insanların oranı kentlerde % 20, kırsal kesimlerdeyse % 35' civarındadır⁹⁸. Ülke genelinde kiliseye/dine rağbetin artması, Rus Ortodoks Kilisesi'ni son derece memnun etmiştir. Bu gelişmeler onca baskı ve takibe rağmen kilisenin hala tüm kurumlarıyla ayakta kaldığının kanıtı olarak görülmüştür.

Kilise-devlet ilişkilerinde 1945 yılından itibaren çeşitli zorluklara göğüs geren ve önemli ölçüde kazanımlar elde etmeyi başaran Patrik I. Aleksî, 1970'de vefat etmiştir. Patriğin ölümünü müteakiben geçici patriklik görevine getirilen Metropolit Pimin (ö. 1990) başkanlığında toplanan Kilise Konseyi, 1971 yılında Pimin'i patrik olarak seçmiştir. Pimin dönemini incelediğimizde onun da selefleri gibi dış politikaya önem verdiğini görmekteyiz. Örneğin Pimin patrik seçildikten bir sene sonra kutsal toprakları ziyaret etmek üzere İsrail'e giderek orada İsrail Din İşleri Başkanıyla ikili görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1977 yılında Rus Ortodoks Kilisesi delegasyonu, Patrik Pimin başkanlığında İstanbul'a gelmiş, burada İstanbul Patriği I. Demetrios (ö. 1991) ile görüşmüştür. Ayrıca Moskova Patrikliği, Ortodoks dünyanın dışında Katolik dünyasıyla da ikili ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir⁹⁹.

80'lerden itibaren ülke genelinde ortaya çıkan ekonomik kriz ve batı dünyasıyla yürütülen rekabetin kaybedilmesi, birlik içerisinde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Sovyetler Birliği, ülkeyi bu durumdan kurtarmak için çözüm yolları ararken, partinin Merkez Komitesine Birinci Kâtip olarak getirilen M. S. Gorbaçov, değişimin simgesi haline gelmiştir. Gorbaçov, sistemi canlandırmak için 'Yeniden Yapılanma' (Perestroyka) adı altında bir demokratikleşme projesine imza atmıştır. Öngörülen bu yeni yol

⁹⁷ İ. İ. Maslova, "Sovet po Delam Religiy pri Sovete Ministrov SSSR i Russkaya Pravoslavnaya Tserkov (1965-1991, g), *Oteçestvennaya İstoriya*, 2005/6, s. 52.

⁹⁸ Tsipin, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, s. 418.

⁹⁹ Pospelovsky, *Russkaya Tserkov v XX. Veke*, s. 365.

haritasına göre durgunluğun ve geri kalmışlığın ortadan kaldırılması için birtakım değişikliklere gidilecek, durma noktasına gelen ekonomiye dinamizm kazandırılacak ve ayrıca sosyalizm anlayışının da yenilenmesi sağlanacaktır¹⁰⁰. Ülke genelinde başlatılan bu değişim ve dönüşüm politikaları, kuşkusuz devletin kilise/din politikalarını da derinden etkilemiştir. Yeni süreci iyi değerlendiren Rus Ortodoks Kilisesi, 1988 yılında kutlamayı planladığı Hıristiyanlığın kabulünün milenyum etkinliklerini gündeme getirerek Gorbaçov'un onayını almayı başarmıştır. Bu çerçevede Stalin'den sonra ilk kez Rus Ortodoks Kilisesinin yönetim kadrosu Patrik Pimin başkanlığında ülke lideriyle bir araya gelmeyi başarmıştır¹⁰¹. Söz konusu görüşme Rus Kilisesi açısından son derece verimli geçmiş, nitekim Gorbaçov, hükümetin yeni bir vicdan hürriyeti kararnamesi üzerinde çalıştığını ve bundan böyle inananların kendi inançlarını özgürce ifade edebilecekleri bir ortamın sağlanacağını beyan etmiştir¹⁰². Kuşkusuz bu, kilise açısından yeni bir dönemin başlangıcı anlamına geliyordu. Nitekim 1988 yılından itibaren Rus Ortodoks Kilisesi, Sovyetler tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar geniş bir hareket alanına kavuşmuştur. Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen kilise hiyerarşisi Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında feshedilmesine kadar son derece ihtiyatlı davranmıştır. Zira Komünist Parti'nin şahin kanadı, yaşanan tüm bu değişiklikleri dikkatle takip etmiş ve rejimin temel ilkelerine karşı herhangi bir müdahalenin yapılmasına müsaade etmemekte kararlı tutum sergilemiştir.

Sonuç

X. yüzyıldan itibaren Bizans'ın yoğun çabaları sonucu Hıristiyanlığı kabul eden Ruslar, daha sonraki tarihlerde kendine özgü bir vizyon geliştirmiş, özellikle Bizans'ın düşmesi sonucu Ortodoks dünyasında meydana gelen otorite boşluğunu doldurmak amacıyla geliştirilen 'Üçüncü Roma' iddiası, Rusya'nın imparatorluğa dönüştürülmesinde önemli rol oynamıştır. Çarlık Rusya'sı döneminde birçok evreden geçen kilise ve devlet ilişkileri, özellikle 1917 Ekim

¹⁰⁰ V. Y. Jukov, *Noveşşaya İstoriya Rossii*, Petersburg, 2006, s. 10.

¹⁰¹ Nathaniel, *A Long Walk*, s. 64.

¹⁰² T. B. Koval, "Pravoslaviye v Sovremennoy Rossii, Ekonomičeskie Aspekti Sotsialnogo Uçeniya RPTS," *Mir Rossii*, 2008/1, s. 124.

devriminden sonra, ülke dâhilinde ve haricinde SSCB'nin uluslararası konumunu etkileyecek tarzda daha dramatik ve keskin bir hal almıştır.

Çarlık Rusya'sında imparatorluğun resmi dini konumunda olan Rus Ortodoks Kilisesi, elinde bulundurduğu otorite ve siyasi güçten dolayı ülke içerisinde önemli bir konuma sahipti. Bu durum, onun monarşiyle işbirliği içerisinde olmasına ve halk kitlelerinden gelen haklı taleplere göz yummasına yol açmıştır. Dolayısıyla kilisenin halkın yanında değil de rejimin yanında yer alması, Ekim devrimini müteakiben Çarlıkla birlikte onun da baskılara maruz kalmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin tesis ettiği ve ateizme dayanan yeni düzen ise hiçbir dinî ve kültürel değerini özgürce var olmasına olanak tanımamıştır. Köhne düzenin kalıntısı olarak algılanan kilise/din, resmi ideolojinin hedefi haline gelmiş ve yok edilmesi için gayret gösterilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Sovyetler Birliği'ne sığması ülke için büyük bir felaketin habercisi olmuşsa da bu durum trajikomik bir biçimde Rus Ortodoks Kilisesi'nin yeniden yeşermesine fırsat sunmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren kilise-devlet ilişkisinde yeni bir dönem başlamaktadır. Bu dönemde din adamlarının sindirilmesi ve imhasından vazgeçilmiş ve zamanla ateizm propagandası zayıflama eğilimine girmiştir. Ayrıca Moskova Patrikliği yeniden tesis edilmiş ve bir devlet organı kapsamında Batılı devletler üzerinde Sovyet etkisinin artırılması yönünde kullanılmıştır. Yine kilise-devlet arasında diyalog tesis edilmiş ve kilise uluslararası birçok konuda devletin siyasi bir enstrümanı olarak kullanılmıştır. Ancak 1948 yılından itibaren özellikle Batı'nın devreye girmesiyle birlikte Patrikliğin uluslararası etkinliğinin azalması, kiliseye tanınan toleransın kaybolmasına neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca devlet aygıtınca takibe maruz kalan kilise/din 1985 yılı itibarıyla özellikle küreselleşmeden kaynaklanan hem siyasi hem de jeopolitik konjonktür nedeniyle hareket alanını genişletmeyi başarmıştır. Nitekim 1985 yılı itibarıyla Gorbaçov'un başlattığı "Yeniden Yapılanma" ve "Şeffaflık" politikaları kilisenin önemli ölçüde bağımsızlık elde etmesinin önünü açmıştır. Özellikle 1988 yılında Rusların Hıristiyanlığı kabulünün milenyum kutlamaları sonrası kilise önemli birtakım haklara kavuşmuştur. Nihayetinde bu süreç

1991’de SSCB’nin dağılına kadar devam etmiştir. Birliğin dağılmasından sonraki süreçte ise kilise-devlet ilişkileri yeni bir zemine taşınmıştır.

Sonuç olarak ister Çarlık dönemi isterse de Sovyetler Birliği dönemi olsun, her iki rejimin de kiliseyi/dini kendi çıkarı doğrultusunda kullanmıştır. Nitekim Rus çarları, kendi tebaasını kontrol etmek ve özellikle de emperyal vizyonunu sürdürebilmek için Ortodoksluğu kullanmıştır. Sovyet yönetimi ise kendi ideolojisini dünyaya özellikle de Ortadoğu ve Balkanlara yaymak için yine aynı biçimde kiliseyi kullanmıştır. Bu bazen her iki kurumun (kilise-devlet) çıkarları doğrultusunda cereyan ederken, bazen de sadece rejimin menfaatine hizmet şeklinde tezahür etmiştir.

Kaynakça

- Acar K., *Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Aleksey B., “Tserkovnaya Reforma Pyotra Pervogo”, *JMP*, 1985/11, s. 89-96.
- Andryevna A. D., *Svoboda Sovesti v Rossii; Sudba Zakonoprojektov Naçala XX veka*, Petersburg, İzdatelstva, RGPU, 2001.
- Aniçkov E. V., *Yaziçestvo i Drevnaya Rus*, Petersburg, 1914.
- Babkin M. A., “İyerarkhi Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi i Sverjeniyе Monarkhii v Rossii (vesna 1917 g)”, *Oteçestvennaya İstoriya*, 2005/3, s. 109-124.
- Bondarenki, E., *İstoriya Gosudarstvennogo Upravleniya Rossii*, Vladivostok, 2001.
- Davis Nathaniel., *A Long Walk to Church a Contemporary History of Russian Orthodoxy*, San Francisco, Westview Press, 1995.
- Dualı Şir Muhammed., *Başlangıçtan günümüze Rusya’da Din-Devlet İlişkileri, İz yayıncılık*, İstanbul, 2014.
- Diterikhs M. K., *Ubiystvo Tsarskoy Semi i Çlenov Doma Romanovikh na Urale*, 1922.
- Firsov S., *Russkaya Tserkov Nakanune Peremen, Konets 1890-1918, g*, Moskova, 2002.
- Gidulyanov P. V., *Otdeleniye Tserkov ot Gosudarstvo v SSSR*, Moskova, 1926.
- Gorev M., “Vskritie Moşey Tikhona Zadonskogo i Mitrofana voronejskogo,” *Revalutsiya i Tserkov*, İzdaniya Narodnogo Komissariyata Yustitsii, Moskova, 1919/2, s. 8-15.
- Jukov V. Y., *Noveşşaya İstoriya Rossii*, Petersburg, 2006.
- Kamnin, “Rossiya v 1914-naçale 1918 godov,” Çevrimiçi http://his95.narod.ru/lec15_2.htm 23 Ocak, 2013.

- Kartaşev A.V., *Oçerki po İstorii Russkoy Tserkvi*, c. II, Moskova, 1996.
- Koval T. B., "Pravoslaviye v Sovremennoy Rossii, Ekonomičeskie Aspekti Sotsialnogo Uçeniya RPTS," *Mir Rossii*, 2008/1, s. 121-129.
- Kovalenko V. V., "Vliyanie Mejdunarodnogo Faktora na Otnoşeniye Sovetskogo Gosudarstva k Russkoy Pravoslavnoy Tserkbi v Godi Voynu," *Vestnik OGU*, 2004/4 s. 15.
- Kozlov V. F., "Gibel Tserkovnih Kolokolov v 1920-1930-e godı," (Çevrimiçi) <http://zvон.ru/zvon7.view2.page12.html#3>, 31 Mayıs, 2013.
- Krasnojen M. E., *Kratkiy Kurs Tserkovnogo Prava*, Yuryev, 1900.
- Kurov M. N., "Problema Svobodı Sovesti v Dorevoljutsonnoy Rossii," s. 186. Çevrimiçi http://religio.rags.ru/journal/anthology3/a3_14.pdf 12 Haziran, 2013
- Makarey., *İstoriya Russkoy Tserkvi*, Tom. XII, Petersburg 1910.
- _____ *Russkoy Tserkov*, Tom I, İzdanya III, Petersburg 1889.
- Maslova, İ. İ., "Sovet po Delam Religiy pri Sovete Ministrov SSSR i Russkaya Pravoslavnaya Tserkov (1965-1991, g), *Oteçestvennaya İstoriya*, 2005/6, s. 50-58.
- Merritt, Miner, S., *Stalin's Holy War, Religion, Nationalism and Alliance Politics 1941-1945*, London, 2003.
- Odintsov M. İ., "İzberaniye Aleksiya I Patriarhom Moskovskim i Vsya Rusi," <http://www.pravenc.ru/text/64694.html>, 2. Nisan, 2013.
- _____ *Russkie Patriarkhi XX veka*, Moskova, İzdatelstvo RAGS, 1994.
- Ostroumov N. P., "Magometanskiy Vopros v Rossii v Nastoyaşie Vremya", Petersburg, *Hristiyanskoye Çteniyeye*, 1905/9, s. 315-322.
- Paraskevas, E., John., *The Eastern Orthodox Church: A Brief History: Including a Church Directory*, Washington, El Greco Press, 1989.
- Papov O. M., *Russkaya Tserkov v IX-Pervoy Treti XII v, Prinyate Hristianstva*, Moskova, 1988.
- Polat S., "Din Devlet İlişkileri Bakımından Sovyetler Birliği'nde Rus Ortodoks Kilisesi" (1917-1941), *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2000/6, s. 111-145.
- Pospelovcky D., *Pravoslavnaya Tserkov v İstorii Rusi, Rossii i SSSR*, Moskova, 1996.
- _____ *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov, v XX veke*, Moskova. 1995.
- Rastorgiyev A., "Reç Mitropolita Krutiçkogo i Kolominskogo Nikolaya," Moskva, *Jurnal Moskovsky Patriarkhi*, 1957/6, s. 22-29.
- Saldatov A. V., *Religiovdnenye*, İzdatelstvo Lab, y. y. 2003.
- Smirnov, M., "Dinamika Religioznikh Organizatsii v Dorevoljutsonnoy Rossii," *Rossiyskaya Akademiya Gosudarstvennoy Slujbi pri Prizidente Rossiyskoy Federatsii*, Moskova, 2010/3, s. 27-36.
- Soskovets L. İ., *Religiozniye Organizatsii İ Veruyushie V Sovetskom Gosudarstve*, Tomsk, 2008.

- Svod Zakonov Rossiyskoy İmperii*, Petersburg, Tom I, Ças I, Razdel I, 1906.
- Svyaşenniy Sobor Pravoslavnoy Russiyskoy Tserkvi*, Sobraniye Opredeleniy i Postonovleniy, Vipusk I, *İzdaniye Sobornogo Soveta*, Moskova, 1918.
- Svyatenniy Sobor Pravoslavnoy Rossiyskoy Tserkvi*, Moskova, Kniga I, Vipusk I, 1918.
- Svyatenniy Sobor Pravoslavnoy Rossiyskoy Tserkvi*, Petersburg, Kniga III, Vipusk I, Deyaniya XXXI-XL, 1918.
- Şapov, Y. N., *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Komunističeskoe Gosudarstvo 1917-1941*, Moskova, 1996.
- Şinasi G., *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.
- Şkarovsky M. V., "Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v 1958-1964 Godakh," *Voprosi İstorii*, 1999/2, s. 40-51.
- _____ *Ruskiy Pravoslavniy Tserkov pri Stalina i Huruşeva, 1939-1964 god*, c. II. Moskova, 2000.
- Tinina Z. P., "Missionerskaya, Bibleysko-Prosvetitelskaya Deyatelnost Pravoslavnoy Tserkvi v Astrahanskom Kraye (Vtoraya Polovina XVIII-XIX v)," *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Mejkonfessionalniye Otnoşeniya v Nijnem Povoloye*, *Sbornik Statiev*, Volgograd, 2003, s. 68-79.
- Tolkovskiy K. M., *Borba Hiristianstva s Ostatkami Yazichestva v Drevney Rusi*, Tom I, Karkov, 1916.
- Tzekhanskaya K. V., "Russia: The 20 th Century Orthodox Religiosity Trends", *Etnografıçeskoe Obozrenie*, 1999/5, s. 59-68.
- Tzipin, V., *İstoriya Russkoy Tserkovi 1917-1997*, *İzdatelstva*, Spaso-Preobrazenskogo Vallamskogo Monastrya, Moskva, 1997.
- Uğur Yıldırım, *Dünden Bugüne Patrikhane*, *Kaynak Yayınları*, İstanbul, 2004.
- Uspensky B. A., *Tsar i Patriarkh*, *Kharizma Vlasti v Rossii*, *Skola Yazıki Russkoy Kulturi*, 1998.
- Yakunin, V. N., "Polojeniya i Vnutrennaya Struktura Tsentralnikh Organov Upravleniya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v 1941-1945 gg," *Vestnik moskovskogo Universiteta*, Serya 8, *İstoriya*, 2003/3, s. 22-29.
- Zıryanov P. N., *Russkoe Pravoslavie*, vekhi istorii, Moskova, 1989.
- _____ *Pravoslavnaya Tserkov v Borbe s Revolyutsiyey*, Moskova, Nauka, 1984.
- Znamensky, P. V., *İstoriya Russkoy Tserkvi*, *İzdaniya Devyatiy*, *İzdatelstvo Krytskoye Patriarşie Podvor*, Moskova, 2000.
- Zvonaryev S., "Proekt Osnovnikh Polojeniy Upravleniya Russkoy Pravoslavnoy Patriarşey Tserkvi 1943 g," *Vestnik Tserkovnoy İstorii*, 2/10, 2008, s. 269-275.

